

## OCENE IN POROČILA

Herwig Wolfram, Salzburg, Bayern, Österreich. *Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum und die Quellen ihrer Zeit*. Wien-München, 1996. 464 strani. (Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Ergänzungsband 31 ; 1995)

Fritz Lošek, *Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum und der Brief des Erzbischofs Theotmar von Salzburg*. Hannover, 1997. 184 strani. (Monumenta Germaniae Historica, Studien und Texte ; Bd. 15)

Konverzija (*Conversio Bagoariorum et Carantanorum*) ni samo – kot je to formuliral Alphons Lhotsky, ki je bil zagotovo eden najboljših poznavalcev srednjeveških virov na področju med Jadranom, Alpami in Donavo – »glavno in najbolj bleščeče delo slovite salzburške historiografije«,<sup>1</sup> ampak je hkrati tudi daleč najpomembnejši vir za zgodovino vzhodnoalpskega in panonskega prostora v 8. in 9. stoletju, ki mu kot pripovednemu viru za ta čas in prostor ni enakega.<sup>2</sup> Tekst je, kot je danes splošno sprejeto, nastal leta 870 v Salzburgu za vzhodnofrankovskega vladarja Ludvika Nemškega ob priliki sinode v Regensburgu, kjer se je odvijal proces proti Metodu. Njegov namen je bil s pomočjo zgodovinskega prava legitimirati salzburške pravice v Spodnji Panoniji, kjer je Metod s Kocljevo podporo začel uveljavljati slovansko bogoslužje. Prvi, za katerega zagotovo vemo, da je uporabil ta znameniti tekst pri svojem pisanju, je bil že v prvi polovici 14. stoletja Janez iz Vetrinja, opat istoimenskega cistercijskega samostana na Koroškem. V tiskani obliki pa je tekst prvi izdal Matija Vlačič Ilirik leta 1564 v Baslu in od takrat je Konverzija doživela več kot dva ducata izdaj (in ponatisov),<sup>3</sup> med katerimi po svojem pomenu še posebej izstopajo štiri. Prva je tista, ki jo je Wilhelm Wattenbach leta 1854 pripravil za *Monumenta Germaniae Historica*<sup>4</sup> in je prva kritična izdaja z upoštevanjem vseh tedaj znanih ohranjenih rokopisov Konverzije. Prelomnega pomena za nadaljnje raziskave je nato bila izdaja Milka Kosa iz leta 1936,<sup>5</sup> ki je bila v pogledu edicijske tehnike še boljša od Wattenbachove, še zlasti pomembna za nadaljnje raziskave pa je bil Kosov izčrpen in obsežen komentar. Naslednjo temeljno izdajo Konverzije je leta 1979 pripravil Herwig Wolfram,<sup>6</sup> ki se je pri sami ediciji vira, kateremu je dodal vzporeden nemški prevod, praktično povsem naslonil na Kosa, tako da je resnična vrednost Wolframove izdaje v komentarju, ki vsebuje celo vrsto faktografskih in interpretativnih novosti. Kot četrto v seriji izstopajočih in markirajočih izdaj Konverzije sedaj lahko štejemo še izdajo Fritza Loška iz leta 1997, ki bo podrobneje predstavljena v nadaljevanju. Že sedaj pa velja omeniti, da smo s tem delom, ki je tako kot Wattenbachovo izšlo v okviru *Monumenta Germaniae Historica* in s čimer se je krog na nek način zaprl, dobili novo standardno izdajo za nas tako temeljnega zgodnesrednjeveškega teksta in vira.

Ko je leta 1979 izšla Wolframova izdaja Konverzije, je seveda takoj zbudila tudi zanimanje slovenskih medievistov in Bogo Grafenauer je celo svoj zadnji seminar na fakulteti, preden je odšel v pokoj, posvetil prav Konverziji in primerjavi Kosovega in Wolframovega komentarja. V tem je bilo gotovo tudi nekaj simbolike, saj je Grafenauer svojo univerzitetno kariero zaključil s temo, s katero jo je na določen način tudi začel in s katero je prvič stopil v svet prave znanosti: ko je namreč Milko Kos ob pripravi svoje izdaje Konverzije obravnaval le-to v študijskem letu 1935/36 v svojem seminarju, je bil med seminaristi tudi Grafenauer, ki je ob tem napisal svojo prvo pravo znanstveno razpravo, v kateri je popravil Kosovo

<sup>1</sup> Alphons Lhotsky, *Quellenkunde zur mittelalterlichen Geschichte Österreichs* (Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung (=MÖG), Ergänzungsband 19, 1963) 155.

<sup>2</sup> Prim.: Hans-Dietrich Kahl, *Das Fürstentum Karantanien und die Anfänge seiner Christianisierung*, v: *Karantanien und der Alpen-Adria-Raum im Frühmittelalter*, 2. St. Weiter Historikergespräche (hg. Günter Hödl und Johannes Grabmayer 1993) 39 sl.

<sup>3</sup> Gl. seznam na str. 17–21 tu predstavljene Loškove knjige.

<sup>4</sup> Wilhelm Wattenbach (Hg.), *De conversione Bagoariorum et Carantanorum libellus*, *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores* 11 (1845) 1–11.

<sup>5</sup> Milko Kos, *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* (Razprave Znanstvenega društva v Ljubljani 11, Historični odsek 3, 1936).

<sup>6</sup> Herwig Wolfram, *Conversio Bagoariorum et Carantanorum. Daß Weißbuch der Salzburger Kirche über die erfolgreiche Mission in Karantanien und Pannonien* (Wien-Köln-Graz 1979).

kronologijo podreditve Karantancev Bavarcem<sup>7</sup> in s katero je dosegel, da je učitelj argumente svojega študenta tudi upošteval.<sup>8</sup> Kar Grafenauer ob svojem odhodu v pokoj v začetku osemdesetih let ni naredil, čeprav je to obljubljal in čeprav je bil od slovenskih zgodovinarjev zagotovo najbolj poklican za to, je bila ocena Wolframove izdaje in komentarja Konverzije. Slovenska publika je tako ostala prikrajšana za strokovno predstavitev ene od v zadnjih dveh desetletjih zagotovo najpomembnejših knjig za zgodovino vzhodnoalpskega in panonskega prostora v zgodnjem srednjem veku in s tem za slovensko zgodovino v tistem času. Takšna ocena bi bila še toliko bolj zaželená, ker se je Grafenauerjeva koncepcija slovenske zgodovine, povezana z nastankom, vlogo in položajem Karantanije v vzhodnoalpskem prostoru in v bavarski Vzhodni prefekturi, v nekaterih bistvenih točkah razlikovala od Wolframovega prikaza (npr. etnogeneza Karantancev, vprašanje Karniole, notranja upravna struktura Vzhodne krajine, razmerje med Karantanijo in Panonijo itd.).<sup>9</sup> Danes, 18 let po izidu Wolframove izdaje Konverzije, ki je vzbudila marsikatera nova razmišljanja in nove raziskave ter predvsem na konkretnem primeru Karantancev – to je na slovanskem ljudstvu – preizkusila in kot zelo plodno potrdila metodo modernih etnogenetskih raziskav, razvito ob proučevanju germanskih etnogenez,<sup>10</sup> nima seveda nobenega smisla več pisati takšne ocene. Zamujeno je bilo le delno popravljeno s referatom, ki ga je podpisani imel na kolokviju ob stoletnici rojstva Milka Kosa leta 1992 v Ljubljani in v katerem je poročal o doseženem stanju raziskav Konverzije,<sup>11</sup> pri čemer pa je Kosovo in Wolframovo izdajo podrobno primerjal le z viroslovnega vidika, razlike v komentarju pa je zaradi preobsežnosti materije moral v glavnem pustiti ob strani.

Z leta 1995 izšlo obsežno monografijo *Salzburg, Bavorska, Avstrija*, ki ima v podnaslovu *Conversio Bagoariorum et Carantanorum in viri njenega časa*, se je Wolfram po dolgem času – recimo temu tako – vrnil na »kraj zločina«, ki ga pravzaprav ni nikoli zapustil. Knjiga, ki temelji na izredno obsežnem poznavanju virov (smo se sploh zavedali, da jih je toliko za zgodovino širšega vzhodnoalpskega prostora v zgodnjem srednjem veku?) in literature, je avtorju zrasla iz 13 njegovih že prej objavljenih raziskav, kot so že omenjena izdaja Konverzije, študije o sv. Rupertu in Virgilu v Salzburgu, o etnogenezah v obdonavskem in vzhodnoalpskem prostoru, o Bavarski itd.<sup>12</sup> Na podlagi tega bi lahko kdo sklepal, da gre v knjigi le za ponatis in izbor posameznih avtorjevih del. Vendar temu ni tako. V njej ni nobenega nespremenjenega ponatisa, pri vseh ponovno uporabljenih razpravah je upoštevano zadnje stanje raziskav, tako da sta marsikateri problem in materija doživela v celoti novo obdelavo, veliko pa je v knjigi tudi povsem novih avtorjevih študij in razmišljanj. Wolfram je dejansko napisal novo knjigo z jasno strukturo in zaokroženo tematiko, ki je imela – kot je avtor sam zapisal v uvodu – predvsem dva cilja. Na eni strani je hotel z njo na podlagi ponovnega branja virov preveriti, dopolniti in kjer je potrebno tudi popraviti svoje lastne raziskave o zgodnjem srednjem veku širšega vzhodnoalpskega prostora. Na drugi strani pa je bila knjigi namenjena vloga neke vrste »logistične podpore« za drugo veliko knjigo, ki je avtorju izšla istega leta, za *Zgodovino Avstrije (pred njenim nastankom) 378–907*,<sup>13</sup> ki je kot sestavni del pravkar izhajajoče in občudovanja vredne *Avstrijske zgodovine* v desetih knjigah pač morala biti razbremenjena podrobne razprave o posameznih problemih, predvsem pa polemike. Mimogrede, to drugo Wolframovo delo je predelana knjiga *Rojstvo srednje Evrope*,<sup>14</sup> ki je ob svojem prvem izidu pred desetimi leti naletela na več kot ugoden odmev med bralci.

V vsebinskem oziru se knjiga *Salzburg, Bayern, Österreich* deli na pet velikih poglavij. Prvo je posvečeno etnogenezam v obdonavskem in vzhodnoalpskem prostoru, ki gredo od Langobardov (v moravsko-panonski fazi) v začetku 6. stoletja, preko Bavarcev (»najdenčkov« preseljevanja ljudstev),

<sup>7</sup> Bogo Grafenauer, Priključitev Karantanije na Zapad, Čas 26 (1942) 17–40.

<sup>8</sup> V komentarju k izdaji Konverzije (str. 25 sl.) je Kos dokazoval, da je do podreditve Karantancev Bavarcem prišlo pred 743, kasneje pa je sprejel Grafenauerjevo datacijo »po 743« (oz. okrog 745): Milko Kos, Zgodovina Slovencev od naselitve do petnajstega stoletja (Ljubljana 1955) 84.

<sup>9</sup> Le v: Bogo Grafenauer, Spreobrnjenje Bavarcev in Karantancev. *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, v: Sveta brata Ciril in Metod v zgodovinskih virih. Ob 1100-letnici Metodove smrti (Acta Ecclesiastica Sloveniae 7, 1985) 11 sl., je komentiral in polemiziral z od Wolframa vpeljano in vsekakor upravičeno trodelno kompozicijo Konverzije.

<sup>10</sup> Prim.: Peter Štih, Plemenske in državne tvorbe zgodnjega srednjega veka na slovanskem naseljenem prostoru v Vzhodnih Alpah, v: Slovenci in država, Razprave SAZU I/17 (1995) 24.

<sup>11</sup> Peter Štih, *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* po Kosovi izdaji leta 1936 (poročilo o stanju raziskav), ZČ 47 (1993) 385–396.

<sup>12</sup> Gl. seznam prvih objav na str. 446 tu predstavljene Wolframove knjige.

<sup>13</sup> Herwig Wolfram, Grenzen und Räume. Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung. Österreichische Geschichte 378–907 (1995).

<sup>14</sup> Herwig Wolfram, Die Geburt Mitteleuropas. Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung 378–907 (1987).

Alamanov, Slovanov, Avarov, Karantancev do »Nemcev« 10. stoletja. Sledi mu poglavje o geografskih pojmi in predstavah, ki v veliki meri izvirajo iz pozne antike in so velikega pomena tudi za zgodnjersrednjeveško zgodovino obravnavanega prostora. V posameznih podpoglavjih so obravnavani pojmi Panonija, Norik, Karantanija (s posebnim podpoglavjem o geografski terminologiji Konverzije), Karniola, Vzhodna krajina (z več kot simpatično variacijo Clemenceauja pripisanega stavka iz 1919/20 v naslovu: *Oriens oder l'Ostarrîchi c'etait ce qui restait*), Recija in nazadnje še Moravska, ki je pravzaprav ena sama velika in prepričljivo vodena polemika s pred kratkim izšlo izredno obsežno monografijo Martina Eggersa,<sup>15</sup> v kateri le-ta dokazuje, da je Mojmirova, Rastislavova in Svetopolkova Moravska ležala vzhodno od Tise in ne severno od Donave, kar so na podoben način in za približno isti prostor pred njim dokazovali že drugi, med njimi zlasti Imre Boba.<sup>16</sup> Tretje veliko poglavje je posvečeno političnim ureditvam in institucijam obravnavanega prostora v obravnavanem času. Tu predstavljena zgodovina institucij, ki sega od razpustitve rimske ureditve v Panoniji, Noriku in Reciji preko zgodnjih oblik frankovskega fevdalizma, komitatne, duktne in gentilne ureditve do nastanka karolinških mark v začetku 9. stoletja, kaže dve veliki značilnosti: na eni strani nespregledljive poznoantične usedline in zgodnjersrednjeveške nove oblike ter na drugi strani samostojnost prostora ob hkratni odvisnosti od velikih državnih ureditev Rima, Bizanca, avarske in karolinške države.

Četrto poglavje, ki je najboljše med vsemi, je posvečeno Konverziji in predstavlja težišče knjige. V tem delu svoje monografije je Wolfram pustil ob strani vsa viroslovna in edicijska vprašanja, povezana s tem slavnim tekstom – tudi zato, ker je to problematiko vzel v podroben pretres njegov učenec in zadnji izdajatelj Konverzije Fritz Lošek – in je svoj interes usmeril v podrobno zgodovinsko interpretacijo teksta. Pri tem »novem branju« Konverzije so ga ob naslonitvi na široko paleto sočasnih virov zanimala zlasti diplomatična in ustavnogodovinska vprašanja. Strukturo temu centralnemu poglavju Wolframove knjige je s svojimi štirinajstimi poglavji določila že Konverzija sama, za uvod pa je avtor dodal še dve študiji (poglavji), ki sta posvečeni dvema seznamoma salzburške posesti iz časa okrog leta 800 (*Notitia Arnonis, Breves Notitiae*) in salzburški bratovščinski knjigi (*Liber confraternitatum*), ki jo je leta 784 zastavil Virgil. Zaključno, peto poglavje knjige je posvečeno frankovsko-bavarski zgodovini od agilulfinških vojvod Odila in Tasilla III. izpred srede 8. stoletja do mogočnega Arnulfa v prvi polovici 10. stoletja in razvoja Bavarske v postluipoldinskem obdobju. Na koncu se knjiga formalno zaključí z več kot trideset strani obsežnim seznamom literature in več kot deset strani dolgo listo virov ter seveda osebnim in krajevnim registrom.

Na tem mestu niti približno ni mogoče opozoriti na vse novosti, ki jih prinaša to Wolframovo delo; to zaradi obsežnosti ni mogoče narediti niti za tisti del, ki se neposredno ali posredno dotika slovenske zgodovine. Tu si bo moral vsak bralec pomagati sam, se prebiti skozi obsežno materijo in si ustvariti lastno sliko. Seveda se z marsikatero ugotovitvijo, interpretacijo ali pa formulacijo marsikdo ne bo strinjal in knjiga bo nedvomno spodbudila znanstveno polemiko ob zelo različnih vprašanjih. Že sedaj pa je nesporno dvoje: prvič, s to knjigo je Wolfram serviral v polje zgodnjersrednjeveških raziskav našega širšega prostora zelo močno žogico, ki bo še dolgo ostala na igrišču, in drugič, to je knjiga, mimo katere ne more noben resen raziskovalec, še zlasti, če želi biti tudi igralec v tem zgodnjersrednjeveškem »matchu«.

Druga, nič manj pomembna knjiga, na katero želim opozoriti v tem prikazu, je prav tako izpod peresa avstrijskega kolega. Podpisal jo je Fritz Lošek, klasični in srednjeveški filolog ter – ne pomembno – Wolframov učenec. Tudi njegovo ukvarjanje s Konverzijo ima že kar dolgo, poldrugo desetletje trajajočo preteklost. Odločilen impulz je dobilo z Wolframovo izdajo iz leta 1979 in prvi veliki Loškov rezultat na tem področju je bila njegova dunajska doktorska disertacija iz leta 1982,<sup>17</sup> katere glavni izsledki so bili v skrajšani obliki objavljeni leta 1985<sup>18</sup> in pri nas tudi že predstavljeni.<sup>19</sup> Najnovejšo Loškovo izdajo

<sup>15</sup> Martin Eggers, *Das »Großmährische Reich«. Realität oder Fiktion? Eine Neuinterpretation der Quellen zur Geschichte des mittleren Donauraumes im 9. Jahrhundert.* (Monographien zur Geschichte des Mittelalters 40, 1995) 525 str.

<sup>16</sup> Imre Boba, *Moravia's History Reconsidered. A Reinterpretation of Medieval Sources* (1971). Knjiga je izšla tudi v hrvaškem prevodu z naslovom *Novi pogledi na povijest Moravie* (Split 1986), ki je bila tudi pri nas kritično ocenjena: Peter Štih v ZČ 42 (1988) 299–303.

<sup>17</sup> Fritz Lošek, *Conversio Bagoariorum et Carantanorum. Kritische Edition und deskriptive Grammatik* (Diss. Wien 1982).

<sup>18</sup> Fritz Lošek, *Philologisches zur Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, v: *Die Bayern und ihre Nachbarn I*, hg. von Herwig Wolfram und Andreas Schwarz (Denkschriften der phil.-hist. Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 179, 1985) 254–268.

<sup>19</sup> Štih, *Conversio* (kot v op. 11) 387 sl.

Konverzije in več kot (ne)običajnega pisma salzburškega nadškofa Teotmarja iz leta 900 lahko razumemo tudi kot del avtorjevega dolgoročnega in zahtevnega programa ponovne kritične objave najpomembnejših literarnih tekstov izredno bogate salzburške produkcije 8. in 9. stoletja. Na to misel napeljuje dejstvo, da je Lošek že leta 1990 vzorno izdal oba, za zgodovino Salzburga in njegove nadškofije tako pomembna seznama posesti iz časa okrog leta 800<sup>20</sup> in da se za prihodnost napoveduje tudi njegova izdaja življenjepisa sv. Ruperta (*Gesta Hrodberti*),<sup>21</sup> katerega t.i. verzija B je, kot je splošno znano, hkrati prvo poglavje Konverzije.

Na nek način je neobičajno, da se je Lošek odločil objaviti skupaj v eni knjigi tako Konverzijo kot Teotmarjevo pismo. Še zlasti, če pomislimo, da nista oba teksta v ne tako skromnem rokopisnem izročilu nikoli posredovana na takšen način, ampak nam je Teotmarjevo pismo brez izjeme vedno posredovano le skupaj z znamenitimi lorškimi falsifikati passauskega škofa Pilgrima (971–991), s katerimi je le-ta hotel doseči povzdig svoje škofije v nadškofijo. To »kompromitirajoče sosodstvo« meče vse do danes senco dvoma tudi na pristnost pisma salzburškega nadškofa, medtem ko je avtentičnost Konverzije seveda izven vsake diskusije. Na drugi strani pa oba vira povezuje dejstvo, da se prav z njima konča »slovita salzburška historiografija« 8. in 9. stoletja, da je nastanku obeh tekstov botrovala podobna izhodiščna situacija in da oba zasledujeta isti cilj: obrambo salzburško-bavarskih interesov v Podonavju in Vzhodnih Alpah, pri čemer oba manipulirata z zgodovino.

Kritično izdajo obeh tekstov uvaja Lošek z dvema obsežnima študijama – za vsak tekst ena –, v katerih podrobno razpravlja o posameznih viroslovnih vprašanjih; še zlasti veliko pozornost pa je kot filolog posvetil analizi jezika, stila in diktata. Študijo o Konverziji uvaja pisec z razpravo o avtorju in času nastanka tega vira, kjer se ne oddaljuje od že znane slike. S posameznimi opazkami je sicer še podprl Wolframovo domnevo, da bi avtor Konverzije lahko bil – nihče drug kot – sam salzburški nadškof Adalvin (859–873), a pri tem poudaril, da ostaja vse skupaj še naprej samo domneva.<sup>22</sup> Glede časa nastanka pa je – tako kot ostala nova historiografija – tudi Lošek sprejel Dopschevo »srednjeveško« računanje,<sup>23</sup> ki postavlja nastanek Konverzije, v leto 870 (namesto v tradicionalno 871). Tudi v naslednjem kratkem poglavju o vzrokih nastanka in tendenci Konverzije se Lošek pridružuje danes povsem uveljavljenemu mnenju, da je tekst nastal kot (zavestno manipulirana) informacija vzhodnofrankovskemu kralju Ludviku Nemškemu o zaslugah Salzburga za karantanski in panonski misijon v sporu z Metodom, ki so ga jeseni 870 (po 1. novembru) na sinodi v Regensburgu, sklicujoč se na določila kanonskega prava, obsodili kot vsiljivca v tuji diecezi. Kljub doseženemu konsenzu v zgodovinsopisju glede naslovnika pa po mojem mnenju in vedenju še vedno ni bilo odgovorjeno na vprašanje, ali ne bi bilo glede na naravo teksta – le-tega je Wolfram posrečeno in doslej verjetno najbolj precizno označil kot »belo knjigo salzburške cerkve« in h kateri je kot neke vrste prilogo z dokumenti morda sodil tudi več kot dva metra dolg pergamentni zvitek s prepisi sedmih papeških listin in pisma Ludvika Pobožnega Eugenu II. (t.i. »salzburški rotulus«)<sup>24</sup> – potrebno misliti, da Konverzija ni bila namenjena samo eni in edini osebi, ampak morda širšemu krogu ljudi, vključno z rimskim papežem.<sup>25</sup>

Posebno in obsežno poglavje Loškove izdaje je namenjeno vprašanju, ki so povezana z izročilom (Überlieferung) Konverzije. Najprej so zelo temeljito obravnavani rokopisi, v katerih se je Konverzija v celoti ali deloma ohranila. Na tem področju se do Loškove izdaje stanje ni spremenilo vse od leta 1915, ko je bil na gradu Mala Vožice pri Taboru na Češkem najden kodeks iz 12. stoletja, ki je prvotno izvir iz Admonta in je vseboval tudi tekst Konverzije do vključno 9. poglavja (danes je ta kodeks v privatni posesti v Salzburgu). Z Loškovo izdajo pa se je število rokopisov, ki so nosilci izročila Konverzije, povečalo še za

<sup>20</sup> Fritz Lošek, *Notitia Arnonis und Breves Notitiae. Die Salzburger Güterverzeichnisse aus der Zeit um 800: Sprachlich-historische Einleitung, Text und Übersetzung, Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde 130 (1990) 5–192.*

<sup>21</sup> Wolfram na str. 13 tu predstavljene knjige.

<sup>22</sup> Nič več od domneve ni tudi Kosovo in Grafenauerjevo mnenje, da bi pisec Konverzije lahko bil nadduhovnik Rihbald, ki se je kot vodja salzburške cerkve v Spodnji Panoniji moral zaradi uspešne Metodove akcije 869 vrniti v Salzburg. Gl. Štih, *Conversio* (kot v op. 11) 388 in op. 24, 25.

<sup>23</sup> Podrobneje o tem gl. Štih, *Conversio* (kot v op. 11) 388 sl. in isti, K diplomatični analizi 12. poglavja Konverzije, ZČ 47 (1993) 220 in op. 33, kjer je navedenih nekaj konkretnih primerov takšnega štetja v salzburški analistiki.

<sup>24</sup> Willibald Hauthaler, Franz Martin, *Salzburger Urkundenbuch II. Bd. (Salzburg 1916) XII sl.*; Heinrich Fichtenau, *Das Urkundenwesen in Österreich vom 8. bis zum frühen 13. Jahrhundert (MÖG Ergänzungsband 23, 1971) 97*; Wolfram, v tukaj predstavljeni knjigi, 295.

<sup>25</sup> Navedba v pismu papeža Ivana VIII. iz leta 873 Ludviku Nemškemu, da naj se nihče ne izgovarja na število let, odkar Panonija ni neposredno pod rimsko cerkvijo, saj nobena državna delitev ne more biti v škodo privilegijem rimske cerkve, vsekakor asociira na onih 75 let, odkar je po Konverziji (pogl. 14.) Panonija pod Salzburgom in s tem na poznavanje našega teksta: gl. Kos, *Conversio* (kot v op. 5) 108.

enega: za papirnati kodeks iz 15. stoletja iz Bavarske državne knjižnice v Münchnu (*Clm 14894*), v katerem je izdajatelj našel zapisane dele našega vira, tako da je danes poznanih skupno deset rokopisov Konverzije, od katerih jih šest prinaša bolj ali manj celoten tekst Konverzije (prva skupina), štirje rokopisi pa vsebujejo le njene dele, pomešane z drugimi teksti (druga skupina). Medsebojna primerjava rokopisov je Lošku rezultirala v grafično prikazani genealogiji rokopisov, ki razkriva tudi razmerja med njimi in ki je pokazala, da je med najstarejšim ohranjenim rokopisom (napisan od dveh rok, od katerih je starejša že iz 10. stoletja) – le-ta je tudi podlaga vsem dosedanjim izdajam Konverzije, vključno z Loškovo – in danes izgubljenim arhetipom (originalom) Konverzije obstajal najmanj še eden, danes prav tako izgubljeni vmesni rokopis (subarhetip). Tekstna analiza je tudi pokazala, da ima pet mlajših rokopisov prve skupine značilnosti, ki jih najstarejši ohranjeni rokopis Konverzije nima, kar pomeni, da so morali nastati na podlagi neke druge (prav tako izgubljene) predloge in ne iz omenjenega najstarejšega rokopisa. Poglavlje o izročilu zaključuje seznam tiskov in prevodov Konverzije, ki ga je malenkostno dopolniti v toliko, da prinaša dele Konverzije ne samo prva, ampak tudi druga knjiga Kosovega *Gradiva za zgodovino Slovencev v srednjem veku*, ki je izpadla tudi v enakem seznamu, narejenem za Teotmarjevo pismo.<sup>26</sup>

Loškova izdaja prinaša dosedaj tudi najpopolnejši in hkrati najbolj kritično preverjeni seznam predlog in virov, ki so služili piscu pri sestavljanju Konverzije. Ne da bi se spuščali v podrobnosti, velja omeniti, da je po Lošku potrebno iz tega seznama dokončno črtati Fredegarjevo kroniko in Kroniko Marcellinusa Comesa, saj je veliko bolj verjetno, da so bili dotični podatki črpani iz *Gesta Dagoberti* in Orosijeve *Historia adversus paganos*; to je iz del, katerih rokopisi so v 9. stoletju tudi izpričani v Salzburgu. Prav tako ni nobenih resnično oprijemljivih indicov, ki bi kazali na povezavo Konverzije z Evgipijevo *Vita Severini* in Pavlovo *Historia Langobardorum*. Na drugi strani pa je Lošek opozoril na zanimive paralele med življenjepisom sv. Ruperta v Konverziji in *Acta (Passio) Sebastiani*, ki so nastala pred 6. stoletjem in so tudi zabeležena v knjižničnem katalogu samostana sv. Petra v Salzburgu. Medtem ko je glede predlog in virov Konverzije stanje raziskav takšno, da je dosežena že zelo visoka stopnja vedenja, pa bi podrobnejše in obsežnejše raziskave verjetno lahko še precej dopolnile katalog tistih del, ki so posredno ali neposredno povzemala iz Konverzije. V tem oziru je simptomatično, da je topogledna Kosova lista iz leta 1936 doživela precejšnje dopolnitev že do leta 1979,<sup>27</sup> še bolj pa se je ta lista razširila z Loškovim opozorilom, da je tekst Konverzije v svoji Kroniki uporabljal Magnus von Reichersberg v 12. stoletju, da je poznavanje Konverzije zaslediti pri Eneju Silviju Piccolominiu (v *De Europa* in *Historia Bohemica*) in tudi pri Johannu Serlingerju, ki je konec 15. stoletja sestavil Katalog salzburških (nad)škofov. Ne znam pa si razložiti, da se Lošek v svojem seznamu recepcije Konverzije v kasnejših historiografskih delih (do uveljavitve tiska) ni niti z besedo opredelil do lorških falsifikatov passauskega škofa Pilgrima iz konca 10. stoletja, za katere je Fichtenau pokazal, da so za predlogo zelo verjetno imeli tudi Konverzijo.<sup>28</sup>

Centralni del Loškove knjige je seveda kritična izdaja Konverzije (kot tudi Teotmarjevega pisma). Tudi njemu je pri postavitvi »pravega teksta« na podlagi obstoječega rokopisnega izročila služil za osnovo – tako kot predhodnim glavnim izdajateljem (Wattenbach, Kos, Wolfram) – najstarejši ohranjeni rokopis Konverzije (označil ga je s siglo W 1), ki mu gre prednost tudi po genealogiji rokopisov oz. zgodovini izročila (ni namreč nujno, da je najstarejši rokopis hkrati tudi nosilec najboljšega izročila izvirnega teksta), ki pa se ga hkrati ni držal kot pijanec plota: od njega je odstopil na tistih nekaj mestih, kjer se mu je to zdelo potrebno zaradi jezikovnih razlogov.<sup>29</sup> Izdajo teksta spremlja aparat z dvema vrstama opomb: tekstno-kritičnimi in vsebinskimi; prvo poglavje Konverzije, ki je t.i. verzija B življenjepisa sv. Ruperta, pa je poleg tega pod črto opremljeno še z *Gesta Hrodberti* (verzija A). Vzporedno z latinskim besedom Konverzije teče nemški prevod, ki ga je oskrbel izdajatelj sam in pri čemer je skušal – po lastnih besedah – slediti dvema osnovnima principoma: kolikor je le mogoče latinski tekst prevajati in ne parafrazirati<sup>30</sup> ter hkrati ujeti

<sup>26</sup> Franc Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku II* (Ljubljana 1906) št. 21 itd. (Konverzija); št. 324 (Teotmarjevo pismo).

<sup>27</sup> Gl. Štih, *Konverzija* (kot v op. 11) 389 sl.

<sup>28</sup> Fichtenau, *Urkundenwesen* (kot v op. 24) 124 sl.; isti, *Zu den Urkundenfälschungen Pilgrims von Passau*, v: Heinrich Fichtenau, *Beiträge zur Mediävistik. Ausgewählte Aufsätze Bd. II* (Stuttgart 1977) 164.

<sup>29</sup> Gl. tu predstavljeno Loškovo knjigo, 4 in op. 20.

<sup>30</sup> Temu bi se v večji meri lahko izognil tudi slovenski prevod Konverzije Kajetana Gantarja, *Spreobrnjenje Bavarcev in Karantancev*, v: Sveta brata Ciril in Metod v zgodovinskih virih. Ob 1100-letnici Metodove smrti (*Acta Ecclesiastica Sloveniae* 7, 1985) 15–27. Npr.: Hotimirjevo prošnjo na škofa Virgila naj obišče »*populum gentis illius*« (c. 5) je prevajalec zelo ohlapno prevedel z »njegovi rojaki« (mišljeni pa so kristjani, tj. krščanski del (*populus*) večinoma še poganskih Karantancev (*gens*)); nadškof Arn in grof Gerold nista (pokrajinskemu) škofu Teoderiku izročila »deželo Karantancev in sosednje kraje« ampak »pokrajino Karantancev in njihovih sosedov« (c. 8: *illi episcopo regionem Carantanorum et confines eorum...*); Pribina ni dobil zemlje v spodnji Panoniji v »najem« ampak v »fevd« (c. 11: *in beneficium*) itd.

njegov stil. Ali je v tem tudi uspel, podpisani ni kvalificiran presoditi, opozarjam pa, da je izdajatelj obsežno poglavje uvodne študije namenil tudi analizi jezika in stila Konverzije. Izdajo obeh virov zaključuje izčrpen imenski in stvarni register ter seznam besed izdanih tekstov. Loškova izdaja Konverzije – in Teotmarjevega pisma, kajti kar je bilo glede edicijskih principov povedano za Konverzijo, velja tudi za pismo – je primer uporabe in izpolnitve vseh najvišjih edicijskih standardov, ki jih praktično ni mogoče preseči. To hkrati pomeni, da so topogledne raziskave z Loškovim delom v glavnem zaključene in da smo z njim dobili standardno izdajo za naslednja desetletja, ki bi bila potrebna ponovnega pretresa le v primeru, da bi se čudežno našel nek nov rokopis, ki bi pomembno spremenil zgodovino rokopisnega izročila Konverzije.

Za konec ostane še, da se nekoliko pomudimo pri pismu, ki naj bi ga verjetno poleti leta 900 napisal Teotmar (*Epistola Theotmari episcopi*), peti salzburški nadškof in naslednik Adalvina, v katerega času je nastala Konverzija. Ta bavorski metropolit, ki je svoje življenje izgubil v za Bavarce uničujoči bitki z Madžari leta 907 pri Bratislavi in katerega prvo poznano dejanje je bila posvetitev Kocljeve cerkve na Ptuj leta 874 (s tem je bil prvi salzburški nadškof, za katerega zagotovo vemo, da je prišel na današnje slovensko ozemlje),<sup>31</sup> je bil nadkancler zadnjih vzhodnofrankovskih kraljev Karlmana, Arnulfa in tudi Ludvika Otroka ter vodja dvorne kapele, ki je pomenila enega glavnih instrumentov vladanja. Toda kljub temu uradno tako visokemu položaju odkriva njegova biografija<sup>32</sup> človeka, ki je interese svoje cerkvene province in Salzburga vedno postavljal pred veliko politiko. V tej luči je opazovati tudi njegovo pismo, ki ga je skupaj z bavorskimi škofi naslovil na papeža Janeza IX. in ki naj bi nastalo julija leta 900 na sinodi v Reisbachu. Po podatkih tega pisma naj bi papež poslal na prošnjo kneza Mojmirja II. na Moravsko nekega nadškofa Janeza in škofa Benedikta in Danijela, ki naj bi po odhodu Wichinga (kot škof v Nitri je bil že Metodov sufragani) tam postavljali škofo. Bavorski škofje s Teotmarjem na čelu so na to prizadeto reagirali in v pismu napadli Moravane, ki da pajdašijo s poganskimi Madžari in da so lažni kristjani; samozavešno pa so očitali lekcijo tudi papežu, češ da je pri ordinaciji novih moravskih škofov postopal proti določbam kanonskega prava. Pri tem so posamezne citate, ki jih navajajo, pa tudi zgodovinska dejstva (npr. kdaj so bili Moravani pokristjanjeni in kakšno je v formalnopravnem oziru njihovo državno-cerkveno razmerje do Vzhodnofrankovske države) v že poznani maniri Konverzije preprosto priredili.

Tako kot Konverziji leta 870, gre tudi Teotmarjevemu pismu iz leta 900 za obrambo salzburških in bavorskih interesov na spornih ozemljih na vzhodu. Teotmarjevo pismo je edini vir, ki poroča o papeški cerkveni iniciativi na Moravskem v času, ko je bila Panonija zaradi madžarske zasedbe že izgubljena za Vzhodnofrankovsko državo,<sup>33</sup> pomembno pa osvetljuje in hkrati v drugače nepoznatih konturah riše tudi medsebojna razmerja v trikotniku Bavarci – Moravani – Madžari, ko sta si obe prvoimenovani stranki v boju za Podonavje skušali zagotoviti pomoč »novih Avarov«.

Centralno vprašanje pri vrednotenju Teotmarjevega pisma kot zgodovinskega vira, ki nam je poznano – kot je bilo že omenjeno – izključno v »kompromitirajoči družbi«<sup>34</sup> lorških falsifikatov passauskega škofa Pilgrima, je vprašanje njegove pristnosti, na katerega je bilo v znanosti 20. stoletja različno odgovarjano. Lošek – pa tudi Wolfram v zgoraj predstavljeni monografiji (str. 96) – se je izrekel za njegovo pristnost. Do tega zaključka je prišel po obsežni primerjalni analizi jezika, stila in diktata pisma s teksti, povezanimi z njim; analiza je pokazala, da je potrebno izključiti Pilgrima kot morebitnega avtorja Teotmarjevega pisma. Za njegovo pristnost pa naj bi govorile tudi zgodovinske okoliščine; zlasti Teotmarjevo opravičilo v pismu, da zaradi poganske nevarnosti (tj. Madžarov) ni mogel poslati papežu dolžnega denarja, sedaj pa, ko je »hvala bogu osvobodjena Italija«, bo to naredil kakor hitro bo mogel. S tem naj bi bil mišljen poraz, ki so ga ob svojem vračanju iz Italije doživeli Madžari pred Benetkami 29. junija leta 900. Toda kljub vsem argumentom, ki jih je navedel Lošek, lahko pričakujemo, da se bo diskusija o pristnosti tega pisma, za katerega je Egon Boshof – njegova študija je bila ena temeljnih za Loškove raziskave – le malo predtem (leta 1995) menil, da je nepristno,<sup>34</sup> še nadaljevala.

Peter Štih

<sup>31</sup> Gl. Peter Štih, Salzburg, Ptuj in nastanek štajersko-madžarske meje v današnji Sloveniji, ZČ 50 (1996) 538 sl.

<sup>32</sup> Gl. Heinz Dopsch, Die Zeit der Karolinger und Ottonen, v: Geschichte Salzburgs Bd. I/1 (hg. Heinz Dopsch 1983) 191 sl.

<sup>33</sup> Gl. Peter Štih, Madžari in slovenska zgodovina v zadnji četrtini 9. in prvi polovici 10. stoletja, ZČ 37 (1983) 183 sl.

<sup>34</sup> Egon Boshof, Das Schreiben der bayerischen Bischöfe an einen Papst Johannes – eine Fälschung Pilgrims?, v: Papstgeschichte und Landesgeschichte. Festschrift für Hermann Jakobs zum 65. Geburtstag (Beihefte zum Archiv für Kulturgeschichte 39, 1995) 37–67.